

ВІДГУК

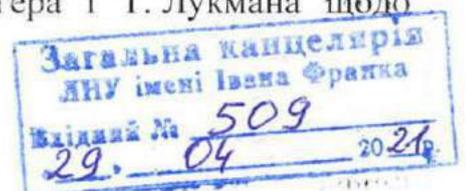
офіційного опонента Лариси Михайлівни Хижняк
на дисертацію Хміль Ярини Василівни
на тему «Соціологічні аспекти використання інтернету у повсякденному
житті українського студентства»,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук
за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Актуальність теми дисертації обумовлена необхідністю узагальнення досвіду використання інтернету сучасною студентською молоддю, у тому числі під час карантинних обмежень, викликаних пандемією COVID-19. Мережеве покоління, яке сформувалося під впливом інформаційно-комунікативних, комп'ютерних і цифрових технологій, що визначили мережевий характер його соціалізації, особливості ціннісних орієнтацій, мережевої ідентичності та соціокультурного образу, має специфіку використання інтернету в повсякденному житті.

Виникає потреба з'ясувати, як соціокультурні та поведінкові характеристики даного покоління здобувачів вищої освіти виражаються в їхніх ціннісних орієнтаціях і обумовлюють їхні інтернет-практики. Крім того, повсякденне життя у віртуальному форматі має проблеми, ідентифікація яких потребує розробки нових теоретико-методологічних і методичних підходів. У сучасній соціологічній науці вивчення проблем інтернет-практик сучасних студентів має певні прогалини. Особливо бракує науково обґрунтованих невербальних (насамперед візуальних) методів емпіричних досліджень інтернет-практик студентства, яке більшою мірою, ніж інші соціально-демографічні групи, не тільки включене у віртуальну повсякденність, а й творить, конструює її.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність. Я. В. Хміль у своєму дослідженні виходить з існуючого наукового положення, що розповсюдження віртуальної реальності наразі відбувається поряд із об'єктивно існуючою реальністю завдяки інтернету і через використання інтернет-технологій, наслідком чого стала поява соціальної віртуальної реальності як повсякденності життєдіяльності здобувачів вищої освіти як найбільш активних користувачів Мережі. Також дисертація базується на визнанні складного взаємозв'язку та взаємодії свідомості та поведінки користувачів інтернету. До аналізу залучено поняття інтернет-практики, які користувачі Мережі використовують в якості засобу для досягнення поставленої мети і повсякденної життєдіяльності.

Обґрунтованість наукових положень, сформульованих у даній дисертації, базується на тому, що Я. В. Хміль глибоко, всебічно і критично переосмислила теоретико-методологічні підходи науковців, які працюють в межах соціології інтернету, а також ідеї П. Бергера і Т. Лукманна щодо

соціального конструювання реальності, положення П. Штомпки щодо соціології повсякденності та візуальної соціології.

Вдало сформульовані мета і завдання дослідження, які відповідають заявленій темі, логічно вибудовані з тим, щоб виокремлене проблемне поле соціологічних дискусій стосовно різних аспектів використання інтернету у повсякденному житті українського студентства, представлене комплексно і системно.

Поставлена мета дисертації підтвердила актуальність роботи і сприяла доцільному визначенню завдань і побудові логічної структури дисертації. Ознайомлення з текстом дисертації та науковими працями Я. В. Хміль, дає підстави стверджувати, що підхід дисертантки до соціологічної концептуалізації використання інтернету у повсякденному житті українського студентства визначається фундаментальністю та ґрунтовністю проведеного дослідження.

Для розв'язання поставлених дослідницьких завдань Я. В. Хміль використала комплекс методів, серед яких як загально наукові (аналіз та синтез, абстрагування і конкретизація, компаративний аналіз), так і соціологічні методи, насамперед масове опитування за стандартизованими анкетами, контент-аналіз, поглиблені напівструктуровані інтерв'ю, самоспостереження.

Обґрунтованість висновків спирається на відповідну емпіричну базу даних, яку склали результати соціологічних досліджень, серед яких: 1) опитування в рамках омнібусу студентів Львівського національного університету імені Івана Франка, 2) контент-аналіз скрін-шотів браузерів студентів Львівського національного університету імені Івана Франка; 3) якісне дослідження уявлень студентів ЛНУ про місце інтернету у їхньому житті методом напівструктурованого інтерв'ю; 4) результати самоспостережень – заповнення щоденників інтернет-активності студентами ЛНУ. Ці дослідження виконано на високому теоретико-методологічному і методичному рівнях, що свідчить про професіоналізм Я. В. Хміль.

Дисертація виконана в межах науково-дослідних тем кафедри соціології Львівського національного університету імені Івана Франка “Соціологічні виміри сучасного турбулентного соціуму” та “Сучасні соціальні трансформації: глобальний досвід та локальні специфікації”, в яких здобувачка брала участь у проводила кафедральні омнібуси та здійснювала соціологічні дослідження як виконавець.

Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел. Воно оформлене відповідно до встановлених вимог і дозволяє чітко фіксувати новизну підходу автора до соціологічного аналізу стану, проблем і перспектив використання інтернету у повсякденному житті українського студентства.

У першому розділі дисертації – *«Теоретико-методологічні засади вивчення специфіки використання інтернету на рівні свідомості»* – глибоко

проаналізовано дискусійні аспекти дослідження інтернет-свідомості в соціогуманітарних науках, а також структурно-функціональні особливості дослідження інтернет-свідомості студентів-користувачів Мережі.

Я.В. Хміль спирається на загальний принцип єдності свідомості та діяльності й доводить, що внаслідок переходу освіти на дистанційне навчання повсякденне життя студентів дедалі більше стає віртуальним і переходить в інтернет у формах: його інтернет-свідомості та інтернет-практик.

У другому розділі – *“Інтернет-практики у повсякденному житті користувачів Інтернету на прикладі українського студентства”* – доповнено концепт віртуальної повсякденності й адаптовано його до життєдіяльності українських студентів в контексті Мережі. Інтернет-практики розглянуто в якості одиниць дослідження поведінкового рівня особистості, які відображають характеристики свідомості (насамперед знання, оцінки, уявлення, цінності індивіда в реалізованій формі).

У третьому розділі – *“Прикладні аспекти дослідження віртуальної повсякденності українських студентів-користувачів Інтернету”* – перевірено валідність запропонованих теоретичних положень, які складають синтезований концепт віртуальної повсякденності студентської молоді, у низці емпіричних досліджень, проведених Я.В. Хміль самостійно або за її участю. Висновки базуються також на порівняльному аналізі результатів уже здійснених соціологічних і статистичних досліджень повсякденних аспектів перебування в інтернеті його користувачів з різних країн світу включно з Україною. Практичне значення має виділення дисертанткою потенційних когнітивних можливостей цих дослідницьких практик, окреслення їхніх обмежень, методичної недостатності.

Аналіз тексту дисертації свідчить не тільки про наявність наукової новизни у авторському підході до вивчення означеної проблеми, а й про її чітке визначення і достатню обґрунтованість. Підтвердженням цього є те, що в роботі здобувачкою здійснено запровадження розширеної типології інтернет-практик студентства, у якій виділено конструктивні та деструктивні; навчальні, комунікативні, розважальні прояви, пошук ненавчальної інформації; споживання та/або створення контенту.

Внаслідок порівняльного аналізу інтернет-активності студентів до і після карантинних обмежень виявлено динаміку змін мисленнєвих та поведінкових компонентів віртуальної повсякденності студентства, яка полягає у тенденції до підвищення рівня пасивного споживання відео-контенту у форматі відео-серфінгу. Такий підхід є новим, враховує потенціал використання студентами інтернету у повсякденному житті, не дозволяє зводити останній до суто особистісних засад і принципів застосування.

Запропонована у підрозділі 2.2. дисертації класифікація віртуальних повсякденних інтернет-практик студента за критерієм їхнього впливу на особистість (згідно з цим виділено конструктивні та деструктивні практики); за критерієм позиції суб'єкта стосовно контенту (відповідно виокремлено

практики споживача чи творця); за критерієм місця реалізації Інтернет-практик (он-лайн чи офф-лайн практики) достатньо обґрунтована, має практичне значення, тобто може застосовуватися в емпіричних соціологічних дослідженнях інтернет-практик студентів.

Таким чином, достовірність висновків та рекомендацій базується як на аналізі теорій щодо інтернет-практик, так і на використанні емпіричних даних, зокрема, матеріалів авторських досліджень.

Оцінка новизни наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації. Текст дисертації свідчить, що Я. В. Хміль продемонструвала фахове знання матеріалу, оригінальний авторський підхід, обґрунтованість наукових положень, які характеризуються новизною. Дисертанткою створено власну оригінальну концептуальну модель віртуального повсякденного життя студентської молоді.

Особливий інтерес представляє оригінальний фокус аналізу заявленої теми. Наукові здобутки дисертації включають різні за рівнем новизни положення. Теоретичне значення передусім має пропозиція та запровадження у науковий обіг нового соціологічного поняття – “віртуальна повсякденність”. Віртуальну повсякденність розглянуто як концепт синтезованого характеру, що експліковано на повсякденність студентів в інтернеті, як їхній інтерсуб’єктивний світ, представлений у свідомості та інтернет-практиках. Структурно концепт складається з інтернет-свідомості та інтернет-практик користувачів (студентів). У дисертації визначено ці поняття і розгорнуто відповідні методичні процедури їхніх емпіричних досліджень. В адаптованій до студентства версії концепту віртуальної повсякденності дисертанткою здійснено внутрішню структурацію його поведінкової компоненти з виділенням таких складників, як он-лайн та офф-лайн інтернет-практики студентів; подано їх означення та виокремлено особливості використання в емпіричних дослідженнях.

Здобувачкою запропоновано розуміння Мережі у двох ракурсах: як самостійної цінності для користувача та як засобу досягнення поставленої мети. Зрештою, мова йде про змішане віртуальне повсякдення – ситуацію, коли користувач Мережі у конкретний момент часу перебуває офф-лайн, тобто поза інтернетом. Проте у нього зберігається потенційна можливість зайти в інтернет, якщо виникне така потреба.

Запропоновано розуміння Мережі у двох ракурсах: як самостійної цінності для користувача та як засобу досягнення поставленої мети. Це важливо враховувати в організації навчального процесу.

Порівняльний аналіз інтернет-активності студентів до і після карантинних обмежень дозволив виявити динаміку змін мисленевих та поведінкових компонент віртуальної повсякденності студентства – підвищення рівня пасивного споживання відео-контенту у форматі відео-серфінгу.

Дисертанткою доведено, що концепт віртуальної повсякденності життя студентів є окремим випадком/кейсом дефініціювання більш загального процесу віртуалізації як особливого різновиду нової соціокультурної

реальності, внаслідок чого відбувається поєднання структурних та культурних складників. До цієї матриці візуальних даних дисертанткою додано новий контекст (інтернет) і шість аспектів (особистість, дії, інтеракції, колектив/група, культура/техніка, середовище/довкілля). Це дозволило уточнити структуру повсякденного життя студентів в інтернеті.

Рекомендації по використанню результатів дисертаційного дослідження. Отримані результати мають широке поле практичного використання. Вони можуть бути використані в процесі розробки та реалізації державних програм в галузі інформатизації та цифровізації різних сфер життя (політик діджиталізації, створення е-урядування, залучення представників різних вікових груп до оволодіння інтернет-культурою, формування інтернет-грамотності).

Напрацьовані рекомендації дозволяють поглибити соціологічний супровід процесів формування інтернет-сектору громадянського суспільства в Україні. Здобутки дисертантки можна використати при розробці теоретико-методичних програм емпіричних досліджень повсякденного життя різних категорій населення сучасного українського суспільства.

Матеріали дисертації стануть в нагоді в освітній сфері, зокрема, сприяють вдосконаленню викладання у ЗВО низки предметів (“Соціологія інтернету”, “Візуальна соціологія”, “Соціологія молоді”, “Соціологія повсякденності”, “Методи соціологічних досліджень”) із врахуванням особливостей сприйняття студентами візуального контенту.

Висновки дисертантки дозволяють підвищувати ефективність дистанційного навчання у ЗВО у період карантинних обмежень, адаптувати студентів-користувачів інтернету до нових умов організації навчального процесу, оптимізації використання часу, проведеного он-лайн.

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях. Зміст основних положень дисертаційного дослідження Я. В. Хміль викладено у 9 публікаціях: із них 4 статті – в наукових виданнях України, затверджених МОН як фахові з соціології; 1 стаття – у закордонному періодичному виданні; 4 тези доповідей - у збірниках конференцій.

Дисертаційна робота пройшла апробацію на наукових конференціях з публікацією тез (матеріалів) доповідей. Спрямованість науково-практичних конференцій, де відбувалася апробація проведеного дослідження, характер періодичних видань, статей і матеріалів (тез), в яких відображено положення дисертації і результати проведеного дослідження, мають безпосереднє відношення до проблематики, розглянутої в дисертації.

Отримані Я. В. Хміль наукові результати повністю відповідають нормативним вимогам, заявленій спеціальності 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

У тексті автореферату відображено основні положення, зміст, результати і висновки здійсненого Я. В. Хміль дослідження. Зміст автореферату є ідентичним положенням дисертації.

Дискусійні положення та зауваження. Дисертація пройшла належну апробацію, вона має самостійний і завершений характер. Разом з тим відмічаю деякі дискусійні положення для їх обговорення під час захисту та побажання щодо подальших наукових розвідок у вивченні Інтернет-практик.

1. Важливу роль у створенні авторського концепту відіграють напрацювання П. Штомпки щодо двох методологічних поворотів сучасності – візуального і повороту повсякденності, а також використання окремої групи методів невербального характеру для вивчення візуальних образів, які було використано в емпіричному розділі дисертації. Запропонована схема була би більш системною, якби здобувачка розглянула взаємозв'язки між її компонентами окремо, це надало б можливості для більш глибокого розуміння процесу трансформації та реконфігурації структур повсякденності.

2. Здобувачка поглибила наукові уявлення щодо співвідношення понять “віртуальна свідомість”, “кіберсвідомість”, “Інтернет-свідомість” і надала їм власне тлумачення (с. 54–58), виокремила компоненти інтернет-свідомості (с. 65–69). Оскільки сучасне студентство є неоднорідною групою, реалізує індивідуальні стратегії навчання і демонструє різну інтернет-свідомість, різну включеність у віртуальну повсякденність, цікаво знати думку здобувачки: у чому полягає специфіка студентського інтернет-повсякдення соціально незахищених груп здобувачів вищої освіти згідно з виділеними в дисертації компонентами інтернет-свідомості: когнітивним (пізнавальним), афективно-оціночним, конатативним (поведінковим)?

3. У дисертації доведено, що прояви використання студентами Мережі в повсякденних практиках дістали найбільш концентрований вираз саме в їхньому середовищі. Разом з тим більш глибокого аналізу потребує концептуальне обґрунтування того, як впливає на повсякденність сучасного студентства комунікативна і цифрова компетентності. Як співвідносяться комунікативна і цифрова компетентності?

4. У дисертації використано триангуляцію традиційних і новітніх методів емпіричного дослідження повсякденних світів студентської молоді в Мережі та застосовано їх у вивченні повсякденного віртуального життя студентів. Зазначено, що «соціальні мережі стали середовищем комунікації, самопрезентації та самовираження своїх користувачів. Саме тому приділяється так багато уваги створенню власного образу в соцмережах» (с. 179). Які ризики при цьому стають актуальними для здобувачів вищої освіти?

5. У дисертації на основі проведених досліджень та їх узагальнення розроблено практичні рекомендації двох типів: (1) спрямовані на підвищення рівня менеджменту часу, проведеного в інтернеті для користувачів загалом та студентів зокрема, а також (2) поради та пропозиції щодо організації занять у форматі дистанційного навчання задля підвищення якості та результативності навчального процесу (с. 203). Доцільно було б розкрити специфіку інтернет-свідомості та роль інтернет-практик здобувачів формальної і неформальної вищої освіти.

Необхідно зазначити, що вказані зауваження та побажання не впливають на загальну високу і позитивну оцінку дисертації.

Загальний висновок про відповідність роботи встановленим вимогам. Проведений аналіз тексту дисертації, автореферату, наукових публікацій Я. В. Хміль за темою дисертації свідчить, що дисертація виконана у відповідності до пп. 9, 11, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів» (зі змінами), ухваленого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. Отримані результати достатньо обґрунтовані, мають теоретичну та практичну цінність, їх наукова новизна розкрита в положеннях та висновках дисертації.

Зазначене вище дозволяє стверджувати, що дисертація на тему «Соціологічні аспекти використання інтернету у повсякденному житті українського студентства» є самостійним, завершеним дослідженням, відповідає існуючим вимогам, а її авторка Хміль Ярина Василівна заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

Офіційний опонент:

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри прикладної
соціології та соціальних комунікацій
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Лариса ХИЖНЯК

Підпис Л. М. Хижняк засвідчую:

Начальник Служби управління
персоналом Харківського
національного університету імені
В. Н. Каразіна, доктор педагогічних
наук, професор

Сергій КУЛІШ

23 квітня 2021 р.